

Leena Eilittä

Vierauden *näyttämöllistäminen* nykysaksalaisessa siirtolaiskirjallisuudessa

Saksankielisessä tutkimuskirjallisuudessa käyty laaja keskustelu siirtolaiskirjallisuuden käsitteestä osoittaa kuinka ilmiö on ollut voimakkaassa muutoksen tilassa parin viimeisen vuosikymmenen aikana (Rösch 2004, 91–92; Thore 2004, 35–38). Siirtolaisuuskirjallisuus (*Migrationsliteratur*) on jatkoa aiemmalle ulkomaalaiskirjallisuuden (*Ausländerliteratur*) käsitteelle, joka on tullut kyseenalaiseksi nykytilanteessa, jossa siirtolaiset ovat eläneet suurimman osan elämästään ”ulkomailla” ja ovat ehkä syntyneetkin siellä. Nämä molemmat käsitteet – samaten kuin vähemmistökirjallisuuden (*Minoritätenliteratur*) käsite – lähtevät autobiografiasta painottaen näin kirjailijan elämää ja poliittista tilannetta eivätkä niinkään teoksia kirjallisuutena. Erityisesti viime aikoina teosten tarkastelu kirjallisuutena ja kirjallisten traditioiden kautta on tullut yhä keskeisemmäksi, sillä sen myötä avautuu siirtolaiskirjallisuuden kulttuurienvälinen luonne. Erityisen mielenkiintoisia ovat kahden (tai useamman) kulttuurin ja mahdollisesti myös kielen kautta luodut ja työstetyt kirjalliset tekstit. Tämänkaltaisesta kirjallisuudesta käytetty nimitys kulttuurienvälinen kirjallisuus (*interkulturelle Literatur*¹) ilmentää juuri monikulttuurisuutta, jossa korostuu pyrkimys dialogiin, vaihtoon ja sulautumiseen. (Rösch 2004, 97.) Vaikka kulttuurienvälisen kirjallisuuden käsite ei kata kaikkea siirtolaiskirjallisuutta, se liittyy siirtolaiskirjallisuuden nykykirjallisuuden monimuotoiseen kehitykseen, johon kuuluu siirtolaiskirjallisuuden lisäksi muun muassa etnisten vähemmistöjen kirjallisuus, postkoloniaalinen kirjallisuus ja exile-kirjallisuus (Rösch 2004, 100).²

Vaikka siirtolaisten kirjoittamaa kirjallisuutta on saksankielisissä maissa ollut aiemminkin, varsinainen tutkimuskirjallisuus siirtolaiskirjallisuudesta alkoi vasta 1980-luvun alussa, aluksi yksittäisten artikkelien ja antologioiden esipuheissa (Thore 2004, 23–42). Alun pitäen tutkimusten pääasiallinen tarkoitus oli suhteuttaa siirtolaiskirjallisuutta valtakirjallisuuteen. Esimerkiksi Heimke Schierlochin ja Andrea Zielken tutkimukset painottivat teosten dokumentaarista ja sosiologista luonnetta. Jo 1980-luvun

aikana yksittäiset tutkijat, kuten Hartmut Heinze, ottivat esiin siirtolaiskirjallisuuden monikulttuurisuuden ja mahdollisuuden kulttuurienväliseen kommunikaatioon. 1990-luvulla voimakkaasti kasvava tutkimuskirjallisuus on keskittynyt yhä enemmän siirtolaiskirjallisuuden erityisluonteen analyysiin. Tämä suuntaus ilmenee esimerkiksi Immacolata Amodeoksen tutkimuksesta (1996), jossa korostuu siirtolaisten kirjoittaman kirjallisuuden erityinen estetiikka. Tutkimuksen muuttumiseen Saksassa siirtolaiskirjallisuuden ominaislaatuja yhä paremmin huomioivaksi on vaikuttanut muun muassa kirjallisuudentutkimuksen yleinen kehittyminen kulttuurintutkimuksen suuntaan, komparatistiikan vaikutus puhtaaseen germanistiikkaan ja tärkeät impulssit, joita on vastaanotettu kulttuurienvälisestä pedagogisesta tutkimuksesta.

Artikkelissani tarkastelen siirtolaiskirjallisuuden identiteetti-prosessin kuvauksia ja havainnollistan niitä viimeaikaisessa psykoanalyttisessä kirjallisuudentutkimuksessa esitellyllä vierauden *näyttämöllistämisen* käsitteellä. Artikkelini päämäärä on näin valottaa erityisesti siirtolaisuuteen liittyvän identiteetin muodostumisen erityislaatuja kahden kulttuurin välissä. Koska saksankielistä siirtolaiskirjallisuutta ei ilmeisesti tunneta erityisen hyvin suomalaisen lukijakunnan keskuudessa, artikkelini on aiheeseen johdattelevaksi tarkoitettu.

Identiteetti

Kuten useat tutkimukset ovat osoittaneet, siirtolaiskirjallisuuden ehkä tärkein teema on kysymys siirtolaisen identiteetistä (ks. esim. Baumgärtel 1997, 54; Thore 2004, 55–56). Identiteettiä lähestytään ennen kaikkea sosiologisen ja psykologisen teorianmuodostuksen eikä niinkään filosofian kautta. Keskustelua yksilön minä-identiteetistä on kauan hallinnut Erik H. Eriksonin toisen maailmansodan jälkeen *Identity and the Life Cycle* -kirjassaan (1959) formuloima ajatus elämänsykluksesta. (Thore 2004, 62.) Eriksonin jo tuolloin esittämät ajatukset puoltavat tämän psykologis-sosiologisen prosessin avointa luonnetta³, mutta nykytilanteessa niiden nähdään liittyvän liian stabiiliin käsitykseen ihmisen identiteetin luonteesta. Siirtolaisuuden identiteetin analyysiin soveltuvampi onkin sosiologi Lothar Krappmannin kehittämä interaktionalismin malli. (Baumgärtel 1997, 60–61; Thore 2004, 62–64.) Vaikka Krappmannin mallia ei ole alun pitäen luotu siirtolaisten tilannetta varten, siirtolaisen identiteetin analyysi mahdollistuu sen avainkäsitteiden kautta, joissa korostuu minän dynaamisuus ja jatkuvasti muuttuvien olosuhteiden vaikutus.⁴ Krappmannin mukaan minän identiteetti syntyy interaktion tilanteessa, jossa se suhteutuu muiden odotuksiin ja yhteiskunnallisten voimien kenttään:

Minä-identiteetti ei ole yksilön kiinteää omaisuutta. Koska se on osa itse interaktioprosessia, se täytyy muotoilla uudelleen jokaisessa interaktioprosessissa suhteessa muiden odotuksiin ja yksilön jatkuvasti muutuvaan elämäntarinaan. (Krappmann 1988, 208.)⁵

siirtolaiskirjallisuud-
kommunikaatioon.
nyt yhä enemmän
menee esimerkiksi
tolaisten kirjoitta-
Saksassa siirtolais-
anant muun muas-
muksen suuntaan,
impulssit, joita on

essin kuvauksia ja
udentutkimukses-
päämäärä on näin
nisen erityislaatu-
a ei ilmeisesti tun-
elini on aiheeseen

nkä tärkein teema
54; Thore 2004,
kologisen teorian-
minä-identiteetistä
n *Identity and the*
(Thore 2004, 62.)
-sosiologisen pro-
vän liian stabiiliin
etin analyysiin so-
tionalismin malli.
nnin mallia ei ole
etin analyysi mah-
isuus ja jatkuvasti
dentiteetti syntyy
skunnallisten voi-

osa itse inte-
prosessissa
ämäntari-

Vaikka identiteetti merkitsee yksilön kompetenssia löytää koherenssi ja integriteetti itsessään, interaktion mallin mukaan identiteetti on yksilölle lähinnä vain välttämätön oletus olemassaolon jatkuvuudesta. Krappmann käyttääkin nimitystä identiteettibalanssi (*Identitätsbalance*) kuvatessaan interaktion tilannetta, jossa risteilevät niin omat kuin toisen odotukset. (Baumgärtel 1997, 61–62.) Tämän balanssin onnistuminen riippuu merkittävästi yksilön identiteettiä edesauttavista kyvyistä, joiden myötä hän pystyy huomioimaan toisen perspektiivin ja tuomaan interaktiotilanteeseen oman identiteettiluonnoksensa:

Minä-identiteetti saavuttaa yksilön siinä määrin kun se samanaikaisesti hyväksyen ja hyläten toisen odotukset pystyy pitämään kiinni omasta yksilöllisyydestään ja ilmaisemaan sitä yhteisen kielen välityksellä. (Krappmann 1988, 208.)⁶

Paitsi empatiaa ja roolin omaksumista yksilöltä vaaditaan tässä interaktion tilanteessa myös kykyä ottaa etäisyyttä omaksumastaan roolista. (Baumgärtel 1997, 61; Thore 2004, 65–67). Tällä distanssilla yksilö näyttää paitsi interaktiopartnerilleen myös itselleen, että hän ei ole identtinen esittämänsä roolin kanssa. Distanssi on näin ollen käsiteltävä tietyksi vastarinnaksi rooliutunutta minää kohtaan eli tavallaan minän identiteettipyrkimysten korrelaattiksi. Kyky sietää monimerkityksisyyttä on toinen tärkeä ehto onnistuneessa interaktioprosessissa, jota hallitsevat ambivalenssit ja ristiriitaiset odotukset. Vaikka yksilö voi yrittää välttää vaikean tehtävän, jonka identiteettibalanssin löytäminen asettaa, ja vetäytyä roolin tarjoamaan suojaan, on tämä ratkaisu Krappmannin mukaan pitkällä aikavälillä tuhoisa. (Baumgärtel 1997, 61.) Käsite, jonka mukaan yksilö säilyttää identiteettinsä parhaiten yksinkertaisissa ja helposti hahmotettavissa interaktiotilanteissa, onkin väärä, sillä individualisoidun minä-identiteetin rakentaminen elää juuri konflikteista ja monimerkityksellisyydestä.

Vieraus

Siirtolaisen identiteetille ratkaisevan tärkeäksi muodostuu yksilön kyky käsitellä uuden kulttuurin herättämiä vierauden tuntemuksia. Psykoanalyttisesti orientoitunut kirjallisuudentutkija Ortrud Gutjahr (2002, 47) on lanseerannut ajatuksen vierauden *näyttämöllistämistä* (*Inszenierung*), joka on mielenkiintoinen käsite juuri siirtolaiskirjallisuudessa esiintyville vierauden kuvauksille. Emmanuel Lévinasia mukaellen Gutjahr korostaa, että vieraus on ymmärrettävä erottavana käsitteenä suhteessa omaan eikä sitä voi näin erottaa subjektin sisäisestä maailmasta. Hän painottaa, että vaikka subjekti voi ymmärtää vierautta vain eron kautta, tämän täytyy kyetä suhteuttamaan ero omaan sisäiseen maailmaansa. Vierauden *näyttämöllistämällä* Gutjahr tarkoittaa vierauden ilmenemistä omaksi käsitetyssä sisätilassa, jota hän havainnollistaa tilan metaforan kautta. Tässä vierauden *näyttämöllistämässä* tärkeäksi nousee subjektin halu ja kyky suh-

teuttaa tätä vierautta olemassaolevaan sisäiseen maailmaansa. (Gutjahr 2002, 48–50.) Tämä on mahdollista vain, mikäli subjekti kykenee tunnistamaan kohtaamaansa vierautta entisen kokemusmaailmansa ”skeemojen” pohjalta. Näin raja oman ja vierauden välillä hälvenee, ja subjektin sisäinen muuttuminen saattaa tapahtua:

Toisen psykohistoriallinen alue on näin ihminen itse sillä hetkellä kuin se muodostuu. Sillä muista objekteista eroavaisuuteen ja minän tietoisuuden säilyttämiseen kuuluu aina myös toisen tunnistaminen ja hyväksyminen. Toinen ottaa itsen kuuluvan psyykkisen suhdefiguurin aseman, koska se voi käsittää itsensä vain muutoksen identifioivassa eroavaisuudessa. Tästä toisesta tulee kuitenkin vierasta, jos sitä ei voi palauttaa tuttuun skeemaan ja näin tunnistaa uudelleen. (Gutjahr 2002, 48.)⁷

Vierauden *näyttämöllistämässä* merkittävää roolia näyttelee kieli, jonka avulla kaukaisin ja oudoinkin voidaan tuoda kielellisen ilmaisun ja ymmärtämisen piiriin (Gutjahr 2002, 51). Paitsi tuntematonta vieraus ilmentää myös tiedon ja tuntemisen mahdollisuutta. Kirjallisuudessa tämä vieraus ilmenee yleensä kahdella tavalla: Vieraus on omalle kokemushorisontille vastakohtaista tuntematonta. Toisaalta se voi ilmentää tuntemattoman tunkeutumista omaan tilaan. Vierauden kirjallisen *näyttämöllistämisen* prototyyppi on matkakirjallisuus, jossa päähenkilö – seikkailija, tutkija, valloittaja – lähtee kotimaastaan etsimään tuntematonta ja tekee vertailuja kotimaansa ja uusien seutujen välillä. Matkakirjallisuudesta tuttu kontrasti oman ja vieraan välillä onkin kirjallisuudessa kuvattujen kulttuurienvälisen kohtaamisten pohjalla.

Gutjahr (2002, 52) korostaa, että traditionaalisen matkakirjallisuuden identiteetinlöytämisen prosessi on voimakkaasti sukupuoleen sidottu. Toisin kuin sankarin statuksen saavat miespuoliset löytöretkeilijät, seikkailijat ja valloittajat, nainen näyttättyy näissä kuvauksissa tavallisesti tuttuuden – kodin ja kotimaan – suojelijana. Siirtolaiskirjallisuus poikkeaa selvästi aiemmasta matkakirjallisuudesta, sillä sen matkustava ja kirjoittava henkilö on usein nainen.⁸ Matkan avulla tapahtunut identiteetin muodostus on historian aikana muuttunut vähitellen sellaisten psyykkisten prosessien kuvaukseksi, joissa yksilön subjektius kehittyy. Erityisesti utopiakirjallisuuden genren myötä vierautta on yhä useammin hahmotettu idealisoiduksi vastakohdaksi omalle, mikä mahdollistaa sivilisaatiokriittisen suhtautumisen taustakulttuuriin.

Vierauden tunkeutuminen omaksi käsitettyyn tilaan vaatii subjektilta kykyä määrittellä vieraan rooli (Gutjahr 2002, 54). Henkilöhahmoksi personifioitu vieraus voi merkitä paitsi uhkaa myös lunastusta, jota saattelee jo varhaisista mytologisista ja uskonnollisista käsityksistä periytyvä uskomus, että jumaluus saapuu maan päälle vieraaksi naamioituneena. Vierauteen liittyy näissä uskomuksissa metafysisen ykseyden kokemus, joka on inhimillisen tiedon, tuntemisen ja ajattelun tavoittamattomissa, mutta joka liittyy perustavalla tavalla elämään. Kirjalliset kuvaukset herättelevät näin elämän ja kuoleman välistä tilaa, jossa vieraus viittaa kuoleman lisäksi lukuisiin kuolematto-
muuteen ja muistiin liittyviin figureihin.

Vierauden dialektiikka

Gutjahrin kehittelemä ajatus vierauden *näyttämöllistämisestä* havainnollistaa siirtolaiskirjallisuuden vierauden ja tuttuuden dialektiikkaa. Tarkastelen tätä ehkä tunnetuimman saksalaisen siirtolaiskirjailijan Emine Sevgi Özdamarin (s. 1946) tuotannon kautta. Turkista Saksaan muuttanut Özdamar on julkaissut paitsi proosaa myös useita draamoja, joissa hän kuvaa siirtolaisuutta ja saksalaista kulttuuria siirtolaisen näkökulmasta. Novellikokoelmansa *Mutterzunge* (1993) nimikertomuksessa Özdamar kuvaa siirtolaisen tilannetta kahden kielen ja kulttuurin välissä. Novellin päähenkilöä voi pitää Özdamarin alter egona; hän on asunut Saksassa lukuisia vuosia ja on etääntynyt aiemmasta äidinkielestään:

Muistan nyt äidinlauseet, jotka hän oli sanonut äidinkielellään vain silloin, kun minä kuvittelen hänen äänensä, itse lauseet tulivat korviini kuin minun hyvin oppimani vieras kieli. Minä kysyin häneltä myös miksi Istanbulissa oli tullut niin hämärää. Hän sanoi: 'Istanbulissa oli aina nämä valot, sinun silmäsi ovat tottuneet saksalaisiin valoihin'. (Özdamar 1993, 7.)⁹

Päähenkilö pyrkii palauttamaan mieleensä hetkiä, jolloin hänen äidinkieltään on menettänyt merkitystään. Näiden muistikuvien kautta hän tulee tietoiseksi voimakkaista, väkivaltaisiksi koetuista sisäisistä kokemuksista. Kölnin tuomiokirkko edustaa päähenkilölle aluksi uskonnollista vierautta, ja sen yhtäkkisen katoamisen myötä hän uskaltuu ensimmäistä kertaa katsomaan katedraalia molemmilla silmillä:

En pystynyt täällä aluksi katsomaan Kölnin tuomiokirkkoa. Kun juna tuli Kölniin, minä suljin aina silmäni, mutta kerran avasin toisen silmäni. Sillä hetkellä näin sen, tuomiokirkko katsoi minua, silloin tuli partakoneenterä ruumiini sisään ja kulki lävitsemi, sen jälkeen ei ollut enää kipua, avasin myös toisen silmäni. Ehkä menetin silloin äidinkieleni. (Özdamar 1993, 10–11.)¹⁰

Tämä episodi kuvaa vierauden yhtäkkistä tunkeutumista siirtolaisen sisäiseen maailmaan, joka siten menettää vierauden luonteensa. Özdamarin kuvauksessa tämä ei tapahdu vähitellen vaan shokinomaisen kokemuksen kautta. Sen myötä siirtolaisen kulttuurinen sopeutuminen voi kuitenkin alkaa.

Novellissa "Grossvaterzunge" Berliinissä asuva siirtolainen etsii omaa kulttuurista taustaansa, minkä myötä hän alkaa opiskella arabiaa – kieltä jota hänen isoisänsä oli taitanut. Arabian kielen opettaja Ibni Abdullahin ansiosta hän kykenee lähentymään omaa kulttuuriaan ja saavuttaa paremman balanssin kahden kulttuurin välillä. Opin-tojen myötä hän muistaa uudelleen jotakin unohdettua sisäisestä maailmastaan. Tässä uudelleen hahmotetussa sisäisessä maailmassa orientti merkitsee hänelle kielen kotia, ja hän myös muistaa uudelleen sielua merkitsevän sanan turkkilaisen vastineen:

'Mitä teette Saksassa?' kysyi tyttö minulta. Minä sanoin: 'Minä olen sanojenkeräilijä.' Ja Ibni Abdullah, sielu sielussani, ajattelin minä ja muistin vielä

sanan äidinkielelläni: Ruh – 'Ruh merkitsee sielua', minä sanoin tytölle. 'Sielu merkitsee Ruh', hän sanoi. (Özdamar 1993, 46.)¹¹

Näissä novelleissa kuvataan siirtolaisen identiteetin muodostukselle tärkeää prosessia, jossa hän kykenee kohtaamaan uuden kulttuurin vierautta tai tulemaan uudelleen tietoiseksi entisestä kulttuuristaan. Kuten novellikatkelmista ilmenee, siirtolaisen uudessa kotimaassa saavuttama identiteettibalanssi on hauras, ja se on täynnä ristiriitoja ja ambivalensseja.¹² Vuodet ulkomailla ovat vieraannuttaneet häntä entisestä kotimaastaan ja kielestä, jotka kuitenkin ovat välttämättömiä siirtolaisen omalle identiteetille.

Kokoelman novelleissa valotetaan myös turkkilaisten vierastyöläisten asemaa kahden kulttuurin välissä: yhteiselo on kuvattu siirtolaisten ja valtakulttuurin välisenä suhteena, jossa kulttuurista lähentymistä saksalaiseen kulttuuriin ei tapahdu. Lähinnä taloudellisista syistä Saksaan tulleet vierastyöläiset menettävät vähitellen omaa kulttuurista taustaansa, mutta eivät kykene omaksumaan uuttakaan kulttuuria. Novellissa "Karagöz in Almania: Schwarzauge in Deutschland" Özdamar kuvaa orientin sadun kontekstissa Turkista Saksaan siirtyvää pariskuntaa. Orientin sadunomaisuus kääntyy groteskiksi vastakohdakseen, koska siirtolaiset kykenevät vain jäljittelemään länsimaista kulttuuria:

Rautatieasema. Junat lähtevät, junat saapuvat. Asemalla oli valaistuja joulukuusia. Lomalla olevat vierastyöläiset seisoskelivat ryhmissä ja puhuivat samanaikaisesti. Jotkut olivat lyöneet vasaralla sormeensa saadakseen lomaa. Kaikki piilottelivat esineitä, jotka he olivat ostaneet Saksassa, salakuljettaakseen ne maahansa. Kellot lyövät, tavaratalomusiikki 'Jouluyö, juhlayö' toistuu keskeytymättä. Vierastyöläiset seisoskelevat kesävaatteissaan. Sataa lunta. Joulupukki lahjoittaa heille halpoja kelloja. Heidän kenkensä ovat märät. Kaulukset on nostettu ylös. Heillä on matkalaukut mukanaan, firman lahjoittamat joulukinkut ja kuohuviinipullot. Joulupukki seisoo puunsa luona ja jakaa vierastyöläisille gulassikeittoa muovilautasille. (Özdamar 1993, 74–75.)¹³

Krappmannia mukaellen voisi sanoa, että Özdamarin kuvaamat siirtolaiset eivät kykene tuomaan interaktion tilanteeseen omaa identiteettiluonnostaan, vaan he joutuvat alistumaan heille annettuun vierastyöläisen rooliin.¹⁴ Todellinen identiteettibalanssi voikin kehittyä vain olosuhteissa, jossa kommunikaatiotilanteeseen osallistuvat kykenevät suhtautumaan toisiinsa tasa-arvoisesti.

Myöhemmässä novellikokoelmassa *Der Hofim Spiegel* (2001) Özdamar näyttämölistää vierauden kuvauksia mielenkiintoisin episodein siirtolaisen elämästä. Kokoelman otsikko viittaa peiliin, joka siirtolaisnaisella on asunnossaan. Kun hän katsoo peiliin, siihen ei ilmesty pelkästään hänen oma kuvansa, vaan peilissä heijastuvat myös hänen muistonsa ja tuntemuksensa. Peilin kautta hän kykenee kommunikoidaan kaukaisten ja menneisyyteen liittyvien ilmiöiden kanssa. Näin hänelle selviää arvoitukseksi jääneitä asioita omasta taustastaan:

tytölle. 'Sielu

e tärkeää prosessia, naan uudelleen tie- siirtolaisen uudessa näkökulmasta ristiriitoja ja am- tiä kotimaastaan ja titeeteille.

äisten asemaa kah- kulttuurin välisenä tapahdu. Lähinnä itellen omaa kult- tttuuria. Novellissa vaa orientin sadun nomaisuus kääntyy elemään länsimais-

istuja jou- puhuivat kseen lomaa. akuljettaak- hlayö' toistuu taa lunta. vat määrät. Kau- an lahjoittamat na ja jakaa vie- -75.)¹³

tolaiset eivät kyke-, vaan he joutuvat identiteettibalanssi n osallistuvat kyke-

Özdamar näyttämöl- mästä. Kokoelman hän katsoo peiliin, stuvat myös hänen oimaan kaukaisten vaitukseksi jääneitä

Äitini ja isäni kuoleman jälkeen olen keksinyt tästä peilistä, että äitini oli orpolapsi. Tiesin, että hänellä ei ollut äitiä, mutta kun olin hänen kuolemansa takia hyvin surullinen enkä enää halunnut elää ja kuitenkin elin, puhuin joskus hänen äänellään minulle. Ja tämä ääni oli äitipuolen ääni. (Özdamar 2001, 31.)¹⁵

Peilin kanssa käymiensä keskustelujen kautta hän paitsi kommunikoi oman menneisyytensä kanssa myös laajentaa ahdasta kokemuspiiriään uudessa kotimaassa. Peili tuo esiin todellisia tai kuviteltuja henkilöitä, jotka toteuttavat hänen tukahdutettuja toiveitaan:

Viimeisen lauseen aikana hän seiso peilin edessä ja katsoi minua peilistä. Vanha mies, jonka olin jo päivien ajan nähnyt ja jota olin tarkkaillut peilin kautta, seiso yhtäkkiä vieressäni ja kutsui minut tanssimaan kanssaan peilissä. Me tanssimme kaikkien tilojen halki tangoa, ja minä näin meidän ilmestyvän kaikissa kolmessa peilissä. (Özdamar 2001, 37.)¹⁶

Peili näyttämöllistää vierauden tunteita, joita nainen on kerännyt siirtolaisena elämänsä vuosien aikana. Siirtolaisnaiselle tämä on vapauttava kokemus: ymmärtämällä paremmin menneisyytensä tapahtumia ja nykyhetkensä toiveita hän tavoittaa paremman balanssin sisäisessä maailmassaan. Kuvaus osoittaa, ettei siirtolaisen herkkä identiteettibalanssi muovu pelkäästään nykyhetkessä vaan myös jatkuvassa dialogissa menneisyyden kanssa.¹⁷

Useissa tämän kokoelman novelleissa Özdamar näyttämöllistää vierauden tuntemuksia, jotka johtuvat siirtolaisen yhä kasvavasta vieraantumuksesta entisestä kotimaastaan. Novellissa "Mein Istanbul" hän kertoo alter egonsa vierailusta kaupungin hautausmaalle, jonne hänen vanhempensa oli määrä tulla haudatuiksi. Kerronnasta ilmenee, että hän kokee turkkilaisten tavan haudata kuolleensa etäiseksi, mikä paljastaa hänen vieraantumisen entisen kotimaansa traditioista. Samanaikaisesti tämän etäntymisen kanssa hän alkaa lähestyä uutta kotimaataan. Novellissaan "Mein Berlin" Özdamar kuvaa siirtolaisen elämää jaetun Berliinin kahdessa puoliskossa; hän asuu Länsi-Berliinissä, mutta matkustaa päivittäin työhön kaupungin itäiseen osaan. Kaupungin keino-koista jakoa korostavat siirtolaisen havainnot: hän huomaa saman lumen ja veden satavan molempiin osiin. Kuvauksen elämästä Berliinissä sekoittuu muistoja Turkista. Vähittäistä lähenemistä uuteen kotimaahan tapahtuu kuitenkin kohtaauksessa, jossa siirtolainen vierailee berliniläisellä hautausmaalla. Sieltä hän löytää ihailemiensa Bertolt Brechtin ja Heinrich Mannin haudat:

Rautatieasemalta kävelin Chausseestrasen hautausmaalle. Siellä oli joitakin hautakiviä kuin valtavia kirjoja maassa. Menin aina Bertolt Brechtin hautakivelle. - - Hänen hautansa yläpuolelle oli kasvanut samoja kukkia, joita myös isoäitini Turkissa kasvatti aina. - - Brechtin läheisyydessä oli Heinrich Mannin hauta, jonka päällä näin usein istuvan itäberliiniläisen kissan. (Özdamar 2001, 174.)¹⁸

Tämä episodi havainnollistaa Gutjahrin muotoilemaa ajatusta siitä, kuinka vieraus menettää vierauden luonteensa, kun subjekti kykenee suhteuttamaan sitä omaan sisäiseen maailmaansa (vrt. Gutjahr 2002, 48). Siirtolainen, joka muistaa isoäitinsä kasvattamat kukat nähdessään samanlaisia kukkia berliniläisellä hautausmaalla, lähestyy näin uuden kotimaansa kulttuuria. Tätä vähittäistä lähentymistä eurooppalaiseen kulttuuritraditioon Özdamar kuvaa myös saman kokoelman novellissa "Fahrrad auf dem Eis". Novellin päähenkilö vierailee Amsterdamin kaupungissa, jonka historiassa on vaikuttanut muun muassa Vincent van Gogh. Kuvaukseen kaupungin kanaaleista ja puistoista sekoittuu siirtolaisen reflektioita van Goghin elämästä Amsterdamissa ja katkelmia hänen kirjeistään. Vierailun aikana Amsterdam muuttuu kliseisestä kuvauksesta kaupungiksi, jossa van Goghin henki edelleen elää:

Katsoin kaappeihin. Siellä oli öljyä, voita, pesuaineen loppuja. Joku oli sekoittanut keskenään lasissa suolaa ja sokeria. Avoinna olevassa puhelinluettelossa näkyi kaksi silmäripseä. Puolikas kahvipussi jääkaapissa. Jääkaapista lensi ulos laiha, onneton kärpänen. Se muistutti minua Herra van de Wakkerin anekdootista, kun hän otti maalaustunteja van Goghin luona. (Özdamar 2001, 80–81.)¹⁹

Näissä episodeissa Özdamar näyttää, että ylittäessään vierauden rajat siirtolaisesta ei tulekaan saksalaista vaan maailmankansalainen tai vähintäänkin eurooppalainen, joka kykenee sulauttamaan itseensä useita kulttuuritraditioita. Kuvatessaan siirtolaisen sisäistä elämää Özdamar liikkuu kulttuurisen tuttuuden ja vierauden jatkuvasti muuttuvassa tilassa. Monikulttuurisuus, jota Özdamar hahmottaa etenkin viimeaikaisessa tuotannossaan, ei liity yksiselitteisesti mihinkään traditioon, vaan siinä on vaikutteita sekä eurooppalaisista että orientin traditioista.

Ironinen etäisyys

Vieraus ja tuttuus asettuvat uusiin suhteisiin myös nuorempien saksalaisten siirtolaiskirjailijoiden tuotannossa. Näistä olen valinnut esimerkeiksi Terézia Moran ja Maxim Billerin. Unkarista Saksaan muuttanut Mora (s. 1971) kuvaa tuotannossaan vierauden ja tuttuuden suhdetta paradoksaalisella tavalla. Mora on kasvanut kaksikieliseksi ja kuuluu jo paitsi ikänsä myös taustansa takia toiseen siirtolaispolveen kuin Özdamar. Toisin kuin Özdamar, joka tuli Saksaan ensimmäistä kertaa vierastyöläisenä, Mora aloitti opintonsa Berliinin elokuva-akatemiassa. Moran ensimmäinen teos *Seltsame Materie* (2000) sisältää novelleja, jotka kuvaavat elämää sosialisessa Unkarissa. Näiden novellien kertojat ovat yhteisöjensä nuoria sivullisia, jotka pakenevat unkarilaisen elämän köyhyyttä ja väkivaltaisuutta. Absurdeja tilanteita Unkarissa kuvataan ironisen välimatkan päästä. Nämä groteskit olosuhteet houkuttelevat esiin toiveita paremmasta elämästä lännessä. Novellissaan "Ein Schloss" Mora kuvaa päähenkilön kolmipäiväistä länteen suuntautuvaa matkaa, jonka hän tekee kotiseudultaan maan rajalle. Jo novellin

Biller itse on juutalainen, hän haluaisi vapauttaa saksalaiset kauhunsekaisesta suhtautumisesta menneisyyteensä ja löytää heidän nykyiset unelmansa. Yhä traumaattiseksi koettu menneisyys estää asiallisen suhtautumisen edelleen osittain selvittämättömiin menneisyyden tapahtumiin:

Siitä lähtien kun kykenemme ajattelemaan kuljetamme mukanaamme vanhempiemme ja isovanhempiemme pelkoja ja valheita, kipuja ja verukkeita, me juutalaisina olemme neuroottisia, arrogantteja, moralisoivia, me saksalaisina olemme hämmästyneitä, tunnontarkkoja, torjuvia, ja me kaikki yhdessä painiskelemme sen kanssa, kuinka tavalla tai toisella vapauttaisimme itsemme tästä valtavasta, kaikkeaa leimaavasta sodanjälkeisestä perustamismyytistä. (Biller 2000, 171.)²²

Tämän vääristyneen tilanteen takia todellista lähestymistä saksalaisten ja juutalaisten välillä ei voi tapahtua. Kuten Biller (2000, 177) päättelee, ”me elämme heidän kanssaan, me työskentelemme heidän kanssaan, me nauramme heidän kanssaan – mutta me tulemme aina olemaan erotettuja ihmisiä.”²³ Jo kokoelmassaan *Die Tempojahre* (1991) Biller esitti kritiikkiään nykysaksalaista kulttuuria kohtaan karikatyyrien avulla, joilla hän kuvaa aikansa mediapersoonallisuuksista muun muassa Marcel Reich-Ranickia ja Elfriede Jelinekiä. Kuten Terézia Moran mediakriittisessä kuvauksessa, vierauden kohtaaminen ei lähennä häntä valtakulttuuriin, sillä älyllis-ironinen asenne ei salli kompromisseja. Billerin poleemista esseistiikkaa, jota on julkaistu viimeksi kokoelmassa *Deutschbuch* (2001), voi verrata aiempiin saksankielisiin juutalaiskirjailijoihin, joiden suhtautuminen valtakulttuuriin oli usein ironista ja kriittistä.²⁴ Kirjallisuudenhistoriasa tämän tradition merkittävimpiin edustajiin kuuluu muun muassa Heinrich Heine, joka erityisesti *Deutschland, ein Wintermärchen* -runosikermässään (1844) kuvasi satiirisesti saksalaista, tuolloin usein militanttia kansallistunnetta. Sekä Moran että Billerin teokset ovat tärkeitä, koska ne osoittavat siirtolaiskirjallisuuden kriittisen potentiaalin. Kuvaamalla uuden kulttuurin vierautta ironisen distanssin avulla he kykenevät paljastamaan valtakulttuurin ei-toivottuja arvoja ja vääristyneitä rakenteita.

Sveitsiläinen välitila

Saksan lisäksi Sveitsi on tärkeä maa saksankielisessä siirtolaiskirjallisuudessa. Sveitsissä siirtolaisuuden tilanne on useastakin syystä erilainen kuin Saksassa. Toisin kuin Saksassa, josta kirjailijat ovat historian aikana pikemminkin muuttaneet pois, Sveitsi on tarjonnut jo vuosisatojen ajan exile-suojaa erityisesti intellektuelleille (Gerber 2003, 4). Sveitsi on myös monikielinen maa, jossa kulttuurinen moninaisuus on paremmin esillä kuin Saksassa. Toisaalta viime aikoina Sveitsiin muuttaneiden, saksaksi kirjoittavien kirjailijoiden tilanne ei olennaisesti poikkea Saksassa vaikuttavien siirtolaiskirjailijoiden asemasta. Hekin ovat usein kotoisin Itä-Euroopan maista ja työstävät tuotannossaan entisen kotimaansa muistoja ja nykyelämäänsä Sveitsissä.

nsenkaisesta suhtau-
 (hä traumaattiseksi
 a selvittämättömiin

amme van-
 verukkeita,
 , me saksalai-
 aikki yhdessä
 mme itseemme
 myytistä. (Bil-

sten ja juutalaisten
 mme heidän kans-
 anssaan – mutta me
Tempojahre (1991)
 yyriensä avulla, joilla
 Reich-Ranickia ja
 ssa, vierauden koh-
 enne ei salli komp-
 meksi kokoelmassa
 irjailijoihin, joiden
 allisuudenhistorias-
 sa Heinrich Heine,
 (1844) kuvasi sati-
 Moran että Billerin
 ttisen potentiaalin.
 e kykenevät paljas-
 ta.

suudessa. Sveitsissä
 a. Toisin kuin Sak-
 pois, Sveitsi on tar-
 (Gerber 2003, 4).
 on paremmin esillä
 ksaksi kirjoittavien
 rtolaiskirjailijoiden
 ävät tuotannossaan

Catalin Dorian Florescun (s. 1967) tausta on Romaniassa, josta hän pakeni Sveitsiin 1980-luvun alussa. Opintojen jälkeen hän toimi jonkin aikaa psykologin ammatissa, minkä jälkeen hänestä on tullut vapaa kirjailija. Esikoisromaanissaan *Wunderzeit* (2001) Florescu kuvaa nuoren miehen vähittäistä etäännyttämistä sosialistisesta yhteiskuntajärjestyksestä. Jo lapsuusvuosinaan Romaniassa hän oppii sosialistisen yhteiskunnan pelisäännöt, muun muassa sen että joistakin asioista voi puhua vain merkkikielillä:

Kun olin hyvästellyt Dorinin ja tulin asuntoon, löysin isän ja äidin keittiössä. He leikkivät kuiskausleikkiä, sellaista jonka kaikki aikuiset maassaamme tunsivat. Yksi puhuu niin hiljaa kuin osaa, toinen pelästyttää aina parin minuutin välein ja sanoo psst, psst. Tämän oletetaan auttavan vieraita korvia vastaan. (Florescu 2001, 26.)²⁵

Isänsä kanssa Italiaan ja Yhdysvaltoihin tekemiensä matkojen aikana hän omaksuu uuden vapauden tunteen ja käsityksiä individualismista. Ne määräävät tästä lähtien hänen kehitystään. Sveitsiläisen lääkärin luokse naamioidun matkan avulla perhe onnistuu hämäämään romanialaisia viranomaisia ja paeta sosialistisesta Romaniasta. Toisessa romaanissaan *Der kurze Weg nach Hause* (2002) Florescu kuvaa alter egonsa elämää siirtolaisena Sveitsissä. Ensimmäisiin vaikutelmiin Zürichistä sekoittuu jatkuvasti muistoja entisestä kotimaasta:

Aina siitä lähtien mieleeni johtui päivittäin jotakin aiemmasta elämästäni. Tarvittiin vain kevyt tuulenvire, erityinen valo kaupungissa, erityinen rauha sunnuntaisin, ja kaikki oli taas siinä. Kun katsoin Zürichin järven sumua, näin Timisoaran. (Florescu 2002, 35–36.)²⁶

Näissä kuvauksissa nuori siirtolainen elää uuden ja entisen kulttuurin välitilassa, jossa hän työstää muistojaan menneisyydestä. Välitilan kautta subjektin kokemus vieraus muuttuu vähitellen tutummaksi ja Florescun alter ego saavuttaa vähitellen paremman sisäisen balanssin. Vaikkakin Florescun kuvauksissa näyttyy myös vapauden negatiivinen puoli, muun muassa huumeet, hänen alter egonsa hallitsee fabulaation avulla siirtolaisuuden epävarmuuden ja kykenee näin löytämään sen avaamia mahdollisuuksia.

Hyvin toisenlaisia siirtolaiskohtaloita kuvaa Englaja Veteranyi (1962–2002), jonka tausta on myös Romaniassa. Hänen autobiografiset romaaninsa *Warum das Kind in der Polenta kocht* (1999) ja *Das Regal der letzten Atemzüge* (2002) sekä postuumisti ilmestynyt *Vom geräumten Meer, den gemieteten Socken und Frau Butter* (2004) kuvaavat itäeurooppalaisten siirtolaisien elämää lännessä. Romaanissaan *Warum das Kind in der Polenta kocht* Veteranyi kuvaa itäeurooppalaisen sirkusperheen kiertuetta Sveitsissä. Tarina etenee groteskien tilanteiden ja tunteeseen vetoavien episodien kautta, jotka näyttävät peruuttamattoman ristiriidan perheen epärealististen haaveiden ja sveitsiläisen yhteiskunnan välillä. Utopistissävyyinen haavekuva lännessä kääntyy romaanin epi-

sodinomaisissa kohtauksissa absurdiksi ja tuhoon johtavaksi vastakohtakseen. Perheen jäseniä sitovat toisiinsa paitsi epärealistiset haavekuvat vapaudesta myös inestinsävyiset suhteet. Seuraava idyllinomaiselta vaikuttava episodi, joka on romaanissa sijoitettu perheen epätoivoisen kiertue-elämän lomaan, osoittaa heidän irrallisuuttaan ympäröivästä yhteiskunnasta:

IHANINTA/

Kun syömme yhdessä esityksen jälkeen./ Kun äitini makaa vuoteessa ja nukkuu sikeästi./ Kun hän herää aamuhämärissä hiljaa./ Peittää minut ja alkaa tehdä ruokaa./ Palaneiden kanansulkien haju on / Kotini./ Silloin nukahdan. (Veteranyi 1999, 70.)²⁷

Toisin kuin Florescun siirtolainen, joka välitilan kautta kykenee lähestymään sveitsiläistä yhteiskuntaa, Veteranyiin kuvausten nuori alter ego jää tähän välitilaan. Hän ei kykene kohtaamaan ympäristönsä vierautta eikä suhteuttamaan sitä omaan sisäiseen maailmaansa, mikä ilmenee myös kerronnan katkelmallisuudessa ja romaanin fragmentaarisuudessa.²⁸

Bulgaria-laissyntyinen Radka Donnell (s. 1928) on julkaissut Sveitsissä useita runokokoelmia ja yhden romaanin. Ennen Sveitsiin siirtymistään Donnell vietti sodan aikana joitakin vuosia Saksassa, minkä jälkeen hän opiskeli Yhdysvalloissa. Romaanin nimi *Die letzte Héloïse* (2000) viittaa Rousseau'n *La nouvelle Héloïse* -romaanin, jota Donnellin alter ego lukee läpi koko teoksen. Romaanissaan Donnell kuvaa alter egonsa elämää Sveitsissä, mihin sekoittuu muistoja Bulgariassa vietetystä lapsuudesta. Siirtolaisen sisäisessä maailmassa ei ole tarkkaa rajaa entisen ja uuden kotimaan muistojen välillä. Myös kerronta siirtyy varoittamatta paikasta toiseen, mikä korostuu kirjassa käytetyssä typografisessa ratkaisussa:

Jatkuvasti ulkomailla liikkuen hän löysi tiensä tuntemattomien ihmisten ja vieraiden paikkojen välillä, tämän riivaamana ja myös hyvin palkittuna. Sillä niin vieras kuin joku ihminen tai seutu olikaan ja näin uhkasi kaataa hänet epämiellyttävyydellään kumoon tai saada hänet täysin suunniltaan, välkkyi pieni tuttu kasvopiirre tai minimaalisen tuttu ele ja sai hänet tuntemaan olonsa kiinteäksi vieraimmallakin maalla. Oli kuin hän olisi näin nähnyt äitinsä silmät lyhyen silmänräpäyksen ajan tai laskemattoman pitkän ajan, ja kaikki kysymykset hänen ympärillään mykistyivät. Hän itse ei vieraantunut ja näki tästä huolimatta kaiken omilla silmillään. Kuitenkin

SITÄ VOIMAKKAAMMAN

otteen hänestä saivat ohitsekiitävät kuvat - -

(Donnell 2000, 25.)²⁹

Donnellin kertojan sisäinen maailma on ei-kenenkään maa, jossa hän liikkuu kahdessa kulttuurissa. Vaikka vuodet Sveitsissä ovat tarjonneet uuden tavan tarkastella entistä kotimaata, hän katselee Sveitsiäkin vierain, jopa vieraantunein silmin. Tämä tilanne vahvistaa hänen kulttuurista vierauttaan, mutta toisaalta se antaa hänelle mahdoli-

ohdakseen. Perheen
 myös insestinsävyiset
 anissa sijoitettu per-
 uttaan ympäröivästä
 teessa ja nuk-
 nut ja alkaa
 in nukahdan.

lähestymään sveitsi-
 n välitilaan. Hän ei
 itä omaan sisäiseen
 ja romaanin frag-

Sveitsissä useita ru-
 Donnell vietti sodan
 valloissa. Romaanin
 ise -romaanin, jota
 ll kuvaa alter egonsa
 lapsuudesta. Siirto-
 kotimaan muistojen
 ä korostuu kirjassa

ihmisten ja
 lkkittuna. Sillä
 caataa hänet
 aan, välkkyi
 untemaan
 in nähnyt äitin-
 n ajan, ja kaikki
 tunut ja näki

än liikkuu kahdessa
 n tarkastella entistä
 lmin. Tämä tilanne
 hänelle mahdoli-

suuden kehittää omia näkemyksiään. Sveitsin vieraus muuttuu vähitellen tuttuuden tunteeksi uudessa kotimaassa, jonka maisemat ja kaupungit kantavat muistoja hänen omista vuosistaan siellä. Hauras identiteettibalanssi on kuitenkin vaikeasti saavutettu, mikä ilmenee päähenkilön usein turhauttavista pohdinnoista. Tämä reflektointi jatkuu romaanin loppupuolelle saakka, jolloin päähenkilö tekee lomamatkan Suomeen. Lomamatkan aikana koettu irrottautuminen tavanomaisesta merkityksenmuodostamisesta saa hänet lopettamaan kamppailunsa *La nouvelle Héloïse* -romaanin kanssa. Se kertoo hänen lopultakin löytäneen jonkinasteisen identiteettibalanssin elämälleen kahden kulttuurin välissä:

Niin, näissä kirkkotoiloissa tuli uskottavaksi, että henki lentää ja että joutsenet laulavat Suomessa. Vaikkakaan tällä matkalla näitä ei ollut, ja bussin ikkunasta kaikki paikannimet olivat salaperäisiä, koska he eivät tunteneet kieltä. Myöskin matkan jälkeen oli vähemmän sanottavaa ja paljon tehtävää, sillä hän oli saanut - - tarpeekseen 'Uuden Heloïsen' lukemisesta, hän oli todella rajannut itsensä pois siitä. (Donnell 2000, 93.)³⁰

Sveitsissä kirjoittavien siirtolaiskirjailijoiden teoksissa korostuu ambivalentti välitila, jossa siirtolainen elää uuden ja entisen kotimaansa kulttuurin välissä usein pitkäänkin.³¹ Heidän kuvauksensa poikkeavat näin jossain määrin Saksassa julkaistun siirtolaiskirjallisuuden kuvauksista, joissa siirtolaisen kokemukset uudessa ympäristössä ovat usein konfliktinomaisempia. Florescun ja Donnellin romaanit kertovat onnistuneen identiteettibalanssin löytymisestä uudessa ympäristössä. Veteranyin kesken jäänyt kirjallinen tuotanto puolestaan näyttää siirtolaisuuteen liittyvät vaarat silloin, kun balanssia ei saavuteta. Vetaranyin romaaneissa siirtolainen jää tuhoiseksi osoittautuvaan välitilaan, jossa hän elää vailla menneisyyttä ja tulevaisuutta. Paitsi viihdeteollisuuden kautta syntyneitä mielikuvia lännestä Veteranyin romaanien kriittinen katse paljastaa myös yhteiskunnan jäykkiä asenteita ja rakenteita, jotka estävät vastaanottavaisen suhtautumisen siirtolaiseen.

Lopuksi

Siirtolaiskirjallisuuden identiteetin kuvauksista välittyvä käsitys ihmisen identiteetin monikerroksisuudesta ja muuntautumiskyvystä ei ole kirjallisuudessa uutta. Viimeistään viime vuosisadan vaihteen freudilaisesta vallankumouksesta lähtien tämä on ollut suorastaan yksi kirjallisuuden pääteemoista. Saksankielisessä kirjallisuudessa identiteetin muutokset ovat saaneet moninaisia kuvauksia, joissa näyttäytyvät subjektin persoonallisuuden kaksoisolennot (*Doppelgänger*) ja hänen toinen minänsä (*Alter ego*).³² Näissäkin henkilöityvät usein juuri subjektin vierauden kokemukset ja tukahdutetut toiveet.

Siirtolaiskirjallisuudessa esiintyvät vierauden kuvaukset ovat kuitenkin identiteetin kannalta erilaisia, koska ne liittyvät juuri siirtolaisuuden aiheuttamaan vierauteen ja

kysymykseen monikulttuurisuudesta. Valitsemieni siirtolaiskirjailijoiden teokset osoittavat, että kyky käsitellä vierautta on tärkeää siirtolaisen identiteetin muodostumiselle. Vaihtuvissa olosuhteissa, joissa ”migrantit” liikkuvat – ei vain kahden vaan useammankin kulttuurin parissa –, on suorastaan elinehto osata suhteuttaa vierauden tuntemuksia omaan psyykkiseen maailmaan.

Siirtolaiskirjailijoiden kuvauksissa vieraus näyttäytyy useassa valossa. Özdamarin teokset kuvaavat usein dramaattisia muutoksia subjektin sisäisessä maailmassa, kun vieraus muuttuu tuttuudeksi ja päinvastoin. Näissä kuvauksissa tämä muutos onnistuu vapauttamaan siirtolaisen ehkä jo kauankin tukahduttamia tuntemuksia joko uudesta tai entisestä kulttuuristaan. Özdamarin kuvaukset osoittavat, että siirtolaisen identiteetti-prosessi on siirtolaiselämään liittyvää tukahduttamisen (*Verdrängung*) ja sen vapautumisen välistä alitajuista dialektiikkaa. Moran teoksissa vierauden kohtaamiset liikkuvat symbolisemmalla tasolla: subjekti kykenee niissä älyllisesti hahmottamaan vierautta oman symbolimaailmansa pohjalta. Kyse ei siksi ole niin yhtäkkisistä muutoksista kuin Özdamarin tapauksessa vaan pikemminkin kyvystä tunnistaa vieraus uudessa ympäristössä sisäisten rakenteiden kautta, jotka ovat unkarilaisen Moran tapauksessa lähempänä saksalaista kuin turkkilaisen Özdamarin. Tämä tilanne mahdollistaa pidemmälle viedyn ironisen suhtautumisen vallitseviin olosuhteisiin, mikä ilmenee myös juutalaistaustaisen Billerin esseistiikassa. Sveitsiläiset siirtolaiskirjailijat, joiden teoksissa tärkeää on uuden ja entisen kulttuurin välitila, kuvaavat vierauden aiheuttamaa ambivalenssia usein pitkälle viedyn psykologisen havainnoinnin kautta.

Huolimatta siitä, että kirjailijoiden vierauden kuvaamisen tavoissa on eroavaisuuksia, heidän teoksensa osoittavat, että siirtolaisen identiteetin muodostuminen on pitkäaikainen ja usein tuskallinen prosessi. Parhaimmillaan siirtolaisesta tulee tämän prosessin myötä useita kulttuureja hallitseva maailmankansalainen (esim. Özdamar) tai uuden ympäristönsä ironinen tarkkailija (esim. Biller). Toisaalta siirtolaisuuden aiheuttaman välitilan pitkittyminen voi johtaa siirtolaisen identiteetti-prosessin vaikeutumiseen ja epäonnistuneeseen integraatioon ympäristön kanssa (esim. Veteranyi). Krapmannin käsite identiteettibalanssista on ollut hyödyllinen käsite lähestyä siirtolaisen interaktiota ympäristönsä kanssa. Viimeksi mainitussa tapauksessa se kuitenkin osoittautuu lähinnä utopistiseksi.

Kriitikko Jamal Tuschick (2000, 284) on antologiassaan *Morgenland: Neueste Deutsche Literatur* luonnehtinut siirtolaiskirjailijoita tulevaisuuden informaatioiden kantajiksi (*Träger von Zukunftsinformationen*). Luonnehdinta on osuva, mikäli otetaan huomioon siirtolaiskirjallisuuden jatkuvasti kasvava määrä sekä erityisesti sen sisältämä kulttuurinen monikerroksisuus ja älyllinen kriittisyys. Yhä globalisoituvassa maailmassa siirtolaisuus koskettaa lähes jokaista yksilöä. Siirtolaisten kirjoittama kirjallisuus auttaakin hahmottamaan siirtolaisuuteen liittyvää problematiikkaa ja käsittelemään siir-

roolaisuuden aiheuttamaa juurettomuutta. Lisäksi se näyttää siirtolaisuuteen liittyvän kulttuurisen rikkauden mahdollisuuden, joka syntyy useiden traditioiden kielellisestä ja kulttuurisesta yhteisvaikutuksesta. Siirtolaiskirjallisuudessa esiintyvä kielellinen ja symbolinen monikulttuurisuus merkitseekin uutta haastetta komparatistisesti suuntautuneelle kirjallisuudentutkimukselle.

Viitteet

- ¹ Vrt. Carmine Chiellinon toimittama katsaus saksalaiseen siirtolaiskirjallisuuteen, *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch* (2000).
- ² Historiallista perspektiiviä käsitteestä keskustelulle juuri saksankielisissä maissa luo Johann Wolfgang von Goethen *Weltliteratur*-käsite, jonka hän esitti *Ueber Kunst und Alterthum* -lehdessä 1817. Kyseisessä artikkelissa Goethe painottaa, että ei ole olemassa patrioottista taidetta eikä tiedettä, sillä kulttuuri ei kuulu yksittäisille kansakunnille, vaan sen vaikutusalue on koko maailma. Historiallisesti Goethen maailmankirjallisuuden käsite liittyy 1800-luvun alussa tapahtuneeseen kaupan, tekniikan ja kommunikaatiovälineiden kansainvälistymiseen. Napoleonin valloitusten myötä kansallistunne sai Saksassa usein aggressiivisia muotoja, mitä Goethen edustama kosmopoliittinen kulttuuri-idea pyrki lieventämään. Käsitteessä on myös utopistinen ulottuvuus, joka sisältää paitsi ajatuksen kirjallisen eliitin merkityksestä kansainvälisen yhteisymmärryksen luojana myös varoituksen massakirjallisuuden leviämisestä. Ks. esim. Rösch 2004, 100–101.
- ³ Erikson (1979, 17) painottaa, että ”- - vain psykoanalyysi ja yhteiskuntatieteet yhdessä voivat lopulta analysoida yksilön elämänsyklusta, joka on kauttaaltaan sidoksissa yhteisön historiaan”.
- ⁴ Krappmannin *balancierende Ich-Identität* -käsite pohjautuu alun perin hänen kirjoitukseensa *Soziologische Dimensionen der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnahme an Interaktionsprozessen* (1967) (Thore 2004, 61).
- ⁵ „Ich-Identität ist kein fester Besitz des Individuums. Da sie ein Bestandteil des Interaktionsprozesses selber ist, muss sie in jedem Interaktionsprozess angesichts anderer Erwartungen und einer ständig sich verändernden Lebensgeschichte des Individuums neu formuliert werden.“ (Krappmann 1988, 208.) Kaikki tässä artikkelissa olevat sitaattit samaten kuin käsitteiden suomennokset ovat artikkelin kirjoittajan tekemiä.
- ⁶ „Ich-Identität erreicht das Individuum in dem Ausmass, als es, die Erwartungen der anderen zugleich akzeptierend und sich von ihnen abstossend, seine besondere Individualität festhalten und in Medium gemeinsamer Sprache darstellen kann.“ (Krappmann 1988, 208.)
- ⁷ „Der psychohistorische Ort des Anderen ist demnach das Selbst im Augenblick seines Entstehens. Denn mit dem Gewährwerden des Getrenntseins von anderen Objekten und damit der Erkenntnis eines Ich geht auch immer die Etablierung und Akzeptanz des Anderen einher. Der Andere nimmt die Position einer psychischen Bezugsfigur des Selbst ein, da es sich nur in der identifizierenden Differenz von Alterität zu erfassen mag. Zum Fremden aber wird dieser Andere, wenn er nicht in ein vertrautes Schema überführt und damit wiedererkannt werden kann.“ (Gurjahr 2002, 48.)
- ⁸ Siirtolaiskirjallisuuden emansipatorista luonnetta on pohtinut tutkimuksessaan Petra Thore (2004, 79–81).

⁹ „Ich erinnere mich jetzt an Muttersätze, die sie in ihrer Mutterzunge gesagt hat, nur dann, wenn ich ihre Stimme mir vorstelle, die Sätze selbst kamen in meine Ohren wie eine von mir gut gelernte Fremdsprache. Ich fragte sie auch, warum Istanbul so dunkel geworden ist, sie sagte: ‚Istanbul hatte immer diese Lichter, deine Augen sind an Alamanien-Lichter gewöhnt.‘“ (Özdamar 1993, 7.)

¹⁰ „Ich konnte am Anfang hier den Kölner Dom nicht angucken. Wenn der Zug in Köln ankam, ich machte immer Augen zu, einmal aber machte ich ein Auge auf, in dem Moment sah ich ihn, der Dom schaute auf mich, da kam eine Rasierklinge in meinen Körper rein und lief auch drinnen, dann war kein Schmerz mehr da, ich machte mein zweites Auge auch auf. Vielleicht habe ich dort meine Mutterzunge verloren.“ (Özdamar 1993, 10–11.)

¹¹ „Was machen Sie in Deutschland?“ fragte das Mädchen mich. Ich sagte: ‚Ich bin Wörtersammlerin.‘ Und Ibni Abdullah, die Seele in meiner Seele, dachte ich und erinnerte mich noch an ein Wort in meiner Mutterzunge: Ruh – ‚Ruh heisst Seele‘, sagte ich zu dem Mädchen. ‚Seele heisst Ruh‘, sagte sie.“ (Özdamar 1993, 46.) „Die Ruhe“ merkitsee rauhaa saksan kielessä.

¹² Krappmann on korostanut identiteettibalanssiin liittyvää ambivalenssia ja epätäydellisyttä. Vrt. Thore 2004, 63.

¹³ „Bahnhof. Die Züge fahren ab, die Züge kommen an. Es gab beleuchtete Weihnachtsbäume. Die Gasterbeiter auf Urlaub standen in Gruppen und redeten gleichzeitig. Manche hatten die Finger mit dem Hammer kaputtgeschlagen, damit sie Urlaub kriegten. Alle versteckten Sachen, die sie in Alamannia gekauft hatten, um sie in ihr Land zu schmuggeln. Die Glocken schlugen, eine Kaufhausmusik ‚Stille Nacht, heilige Nacht‘ wiederholt sich ununterbrochen. Die Gasterbeiter stehen in ihren Sommeranzügen. Es schneit. Der Weihnachtsmann schenkt ihnen billige Uhren. Ihre Schuhe sind nass. Die Kragen sind hochgeschlagen. Sie haben Koffer dabei, ihre von der Firma geschenkten Wehnachtsgänse und Sektflaschen. Der Weihnachtsmann steht bei seinem Baum und gibt den Gasterbeitern in Plastiktellern Goulaschsuppe.“ (Özdamar 1993, 74–75.)

¹⁴ Roolin käsite liittyy sosiologisessa keskustelussa roolinormeihin ja roolitoimintaan. Vrt. Thore 2004, 65–67.

¹⁵ „Nach dem Tode meiner Mutter und meines Vaters habe ich in diesem Spiegel entdeckt, dass meine Mutter ein Waisenkind war. Ich wusste, dass sie keine Mutter gehabt hatte, aber als ich durch ihren Tod sehr traurig wurde und nicht mehr leben wollte, aber doch lebte, sprach ich manchmal mit ihrer Stimme zu mir. Und diese Stimme war die Stimme einer Stiefmutter.“ (Özdamar 2001, 31.)

¹⁶ „Beim letzten Satz stand er vor dem Spiegel und schaute mich im Spiegel an. Der alte Mann, den ich seit Tagen durch den Spiegel gesehen und beobachtet hatte, stand plötzlich neben mir und lud mich im Spiegel zum Tanzen ein. Wir tanzten durch alle Räume Tango, und ich sah uns in allen drei Spiegeln erscheinen.“ (Özdamar 2001, 37.)

¹⁷ Menneisyyden ja identiteetin suhteesta ks. esim. Thore 2004, 64.

¹⁸ „Vom Bahnhof ging ich zum Friedhof an der Chausseestrasse. Dort lagen manche Grabsteine wie riesige Bücher auf der Erde. Ich ging immer zum Grabstein von Bertolt Brecht. [- -] Über seinem Grab waren die gleichen Blumen gewachsen, die auch meine Grossmutter in der Türkei immer anpflanzte. [- -] In der Nähe von Brecht lag das Grab von Heinrich Mann, auf dem ich öfter eine Ost-Berliner Katze sitzen sah.“ (Özdamar 2001, 174.)

¹⁹ „Ich schaute in die Schränke. Öl, Butter, Waschmittelreste waren da. Jemand hatte in

lange Zeit, und es verstummten um sie dann alle Fragen. Sie selber fremdete nicht und sah trotzdem alles mit eigenen Augen. Doch **UMSO STÄRKER** nahmen sie sodann in beschlag die vorbeiziehenden bilder - -“ (Donnell 2000, 25.)

³⁰ „Ja, in diesen Kirchenräumen wurde glaubhaft, dass der Geist fliegt und die Schwäne in Finnland singen. Obgleich man/frau sie auf dieser Reise nicht vorfand, und vom Bus aus alle Ortszeichen geheimnisvoll blieben, weil sie die Sprache nicht kannten. Auch blieb nach der Reise weniger als sonst zu sagen und doch viel zu tun, denn sie hatte [- -] genug an ihrer Lektüre der ‚Neuen Héloïse‘, sie hatte sich von ihr lediglich abgegrenzt.“ (Donnell 2000, 93.)

³¹ Yksilön identiteetin ambivalensseista ja ristiriitaisuuksista ks. Thore 2004, 64.

³² *Doppelgänger*-motiivista kirjallisuudessa ks. esim. Anglaja Hildenbrock: *Das andere Ich: künstlicher Mensch und Doppelgänger in der deutsch- und englischsprachigen Literatur* (1986).

Lähteet

Kaunokirjallisuus

- BILLER, MAXIM 1991: *Die Tempojahre*, München: Deutsche Taschenbuch Verlag
- BILLER, MAXIM 2000: Heiliger Holocaust. *Morgen Land: Neueste Deutsche Literatur*. Toim. Jamal Tuschick. Frankfurt am Main: Fischer, s. 169–178.
- BILLER, MAXIM 2001: *Deutschbuch*, München: Deutsche Taschenbuch Verlag.
- DONNELL, RADKA 2000: *Die letzte Héloïse*. Zürich: Theodor Schmid Verlag.
- FLORESCU, CATALIN DORIAN 2001: *Wunderzeit*. Zürich: Pendo Verlag.
- FLORESCU, CATALIN DORIAN 2002: *Der kurze Weg nach Hause*. Zürich: Pendo Verlag.
- MORA, TERÉZIA 2000A: *Seltsame Materie*, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- MORA, TERÉZIA 2000B: Gier. *West-östliche Diven: Anthologie*. Toim. Ulrike Ostermeyer ja Sophie Zeitz. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, s. 26–30.
- ÖZDAMAR, EMINE SEVGI 1993: *Mutterzunge*. Berlin: Rotbuch Verlag.
- ÖZDAMAR, EMINE SEVGI 2001: *Der Hof im Spiegel*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- VETERANYI, ANGLAJA 1999: *Warum das Kind in der Polenta kocht*. München und Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- VETERANYI, ANGLAJA 2002: *Das Regal der letzten Atemzüge*. München und Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- VETERANYI, ANGLAJA 2004: *Vom geräumten Meer, den gemieteten Socken und Frau Butter*. München und Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

Tutkimuskirjallisuus

- AMODEUS, IMMACOLATA 1996: *‘Die Heimat heisst Babylon’: Zur Literatur ausländischer Autoren in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- BAUMGÄRTEL, BETTINA 1997: Identitätsbalance in der Fremde: Der Beitrag des symbolischen Interaktionismus zu einem theoretischen Rahmen für das Problem der Identität in der Migrantenliteratur. *Denn du tanzt auf einem Seil*. Toim. Sabine Fischer ja Moray

- McGowan. Stuttgart: Stauffenburg Verlag, s. 53–70.
- CHIPELLINO, CARMINE 2000: *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch*. Toim. Carmine Chiellino. Stuttgart, Weimar: Metzler.
- ERIKSON, ERIK H. 1979/1959: *Identity and the Life Cycle*. New York: Norton.
- GERBER, JEAN-DANIEL 2003: Vorwort. *Prominente Flüchtlinge in Schweizer Exil mit einer Einleitung von Peter von Matt*. Julkaisija Bundesamt für Flüchtlinge, Bern: Bundesamt für Flüchtlinge, Medien&Kommunikation, s. 4–6.
- GUTJAHN, ORTRUD 2002: Fremde als literarische Inszenierung. *Fremde*. Toim. Ortrud Gutjahr. *Freiburger literaturpsychologische Gespräche*. Band 21. Würzburg: Königshausen & Neumann, s. 47–67.
- HILDENBROCK, ANGLAJA 1986: *Das andere Ich: künstlicher Mensch und Doppelgänger in der deutsch- und englischsprachigen Literatur*. Stauffenburg Colloquim 3. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- KRAPPMANN, LOTHAR 1988/1967: *Soziologische Dimensionen der Identität. Strukturelle Bedingungen für die Teilnahme an Interaktionsprozessen*. Stuttgart: Metzler.
- ROBERTSON, RITCHIE 1999: *The 'Jewish Question' in German Literature, 1749–1939: Emancipation and Discontents*. Oxford: Oxford University Press.
- RÖSCH, HEIDI 2004: Migrationsliteratur als neue Weltliteratur. *Sprachkunst: Beiträge zur Literaturwissenschaft*. Jahrgang XXXV, s. 89–109.
- THORE, PETRA 2004: "wer bist du hier in dieser stadt, in diesem land, in dieser neuen welt": *Die Identitätsbalance in der Fremde in ausgewählten Werken der deutschsprachigen Migrantenliteratur*. Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Germanistica Upsaliensis. Stockholm: Uppsala Universitet.
- TUSCHICK, JAMAL 2000: Nachwort: Träger von Zukunftsinformationen. *Morgen Land: Neueste Deutsche Literatur*. Toim. Jamal Tuschick. Frankfurt am Main: Fischer, s. 283–291.